

تحلیل و بررسی هنر بخارا دوزی

(شهرستان تربت جام، یکی از مراکز مهم این هنر)

مهندس افسانه صادقی ماهانی* _ راضیه صادقی صنم _ آسیه ابوبکری

1-مدرس گروه طراحی لباس، موسسه آموزش عالی وحدت، تربت جام، ایران

sadeghiafsane0@gmail.com

2-دانشجوی کارشناسی طراحی لباس

yaskhafi798@gmail.com

3-دانشجوی کارشناسی طراحی لباس

asyhabwbkry@gmail.com

چکیده:

سوزن دوزی از جمله هنرهای سنتی ایرانی است که تنوع زیادی داشته و در هر منطقه و اقلیمی به شکل های خاصی ظهور یافته و متعاقباً از طرح های متنوع و باارزشی تشکیل شده است.

سوزن دوزی یکی از صنایع دستی و نوعی گلدوزی ما ایرانی هاست، این هنر زیبا به پارچه های ساده و بدون نقش، روح می دمد و آن را چشم نواز می کند، این هنر کاربردی با نخ و سوزن بر روی پارچه یا بافت های دیگر دوخته می شود. یکی دیگر از سوزن دوزی های بسیار زیبا و سنتی ایران، مخصوصاً در بخارا (قسمتی از خراسان بزرگ) شمال شرقی ایران، بخارا دوزی می باشد.

این نوع سوزن دوزی تاریخچه مشخصی ندارد و قدیمی ترین نمونه موجود در موزه های جهان قدمت این هنر را به دوران سلجوقی می رساند.

برای دوخت بخار دوزی ابتدا طرح های دلخواه را با یک رنگ ساده بر روی پارچه رسم می کنند و سپس آن طرح ها را به زیبایی هر چه تمام تر می دوزند و این چنین است که ذهن هنرمند و دست توانمند زنان، همراه با ابزارهای نخ و سوزن بر روی طرح های خام نقش می بندد.

بخارا دوزی را معمولاً روی پارچه کتان و چلوار انجام می دهند و بیش تر از طرح های گل های میخک، گل های اناری، گل های سیبی، گل های گلدانی، گل های جناقی و از رنگ های قرمز، شرابی، نیلی سیر، سفید، سبز یشمی، زرد، خردلی، قهوه ای و نارنجی استفاده می کردند.

بخارا دوزی در زمان حکومت تیموریان وارد ایران شد و در خراسان و به خصوص شهر تربت جام رونق خاصی یافت.

واژه های کلیدی: گلدوزی، سوزن دوزی، بخارا دوزی، تربت جام، نقوش

مقدمه:

سوزن دوزی هنر آراستن سطح روئین پارچه های ساده با بهره گیری از نخ های الوان و با کمک سوزن و قلاب است و دست اندرکاران آن به مدد بخیه های ظریفی که بر منسوجات ساده می نشانند معمولاً تلفیق زیبایی از صبر، شکیبایی و هنر را به نمایش می گذارند. سوزن دوزی های ایرانی که به اشکال مختلف انجام می شود یکی از گسترده ترین شاخه های رشته هنرهای سنتی است و به جرات می توان گفت تنوع و تعددی که در این رشته مشاهده می شود در هیچ یک از دیگر رشته های صنایع دستی وجود ندارد.

با توجه به کلیه دوخت های مرسوم در کشورمان، کلا سوزن دوزی های ایران به 6 طبقه کلی تقسیم می شوند: (1) دوخت هایی که تمام زمینه با دوخت پوشانده می شود و گویی اصلا زمینه ای در کار نیست. (2) دوخت هایی که قسمتی از زمینه پارچه را می پوشانند که بیش تر سوزن دوزی های ایران از این نوع می باشد. (3) دوخت هایی است با اصل ترین شکل ممکن، که حکایت از پیشرفت و تعالی این هنر دارد و خاص کشور ایران است. (4) دوخت هایی که از نخ و رشته های فلزی برای آراستن زمینه پارچه استفاده می شود. (5) دوخت هایی که در آن ها از سوزن یا قلاب استفاده نشده باشد. (6) دوخت هایی که در آن ها نخ و سوزن به تنهایی در نقش آفرینی و تزئین پارچه مؤثر نبوده و نیاز به مواد تزئینی دیگری مانند پولک، صدف و ... است.

از نقش هایی که در کلیه سوزن دوزی های ایران مورد استفاده قرار می گرفت می توان به نقش های اصلیل از قبیل نقش های اسلیمی، ختائی، گل و بوته، بته جقه ای، لچک، ترنجی، نقش جانوران و درختان و... اشاره کرد.

هنر گلدوزی:

یکی از هنرهای لطیف گلدوزی است که در آن طرح های برجسته ای توسط نخ های ابریشمی، نخ های گلابتون و یا نخ های معمولی بر روی پارچه یا اجناس شبیه آن ایجاد می شود. جنس این نخ ها بسته به نوع فعالیت می تواند متفاوت باشد. امروزه نقش های گلدوزی تنها محدود به طرح های گل و گیاه نمی شود و با پیشرفت این صنعت، تنوع در طرح های ایجاد شده نیز بیشتر شد. هنر گلدوزی به دو صورت ماشینی و دستی انجام می شود که طبعاً حالت دستی آن ارزنده تر است. البته اگر حفظ کیفیت در این حالت رعایت شود و گر نه با پیشرفت تکنولوژی، دستگاه های اتوماتیک طرح های شگفت آوری را بر روی پارچه خلق می کنند.

در سال های اول ترویج این هنر، کاربرد آن تنها بر روی پارچه های ساده بود اما با تبدیل شدن این هنر به یک صنعت بزرگ، گلدوزی کاربرد خود را در زمینه های مختلف پیدا کرد. یکی از دسته بندی هایی که گلدوزی در آن مورد استفاده قرار می گیرد، انواع لباس ها هستند. مانتو، لباس شب، انواع شلوارها، کوسن، کلاه و حتی لباس عروس نیز مقصد جذابی برای این طرح های زیبا هستند. از مزیت های گلدوزی می توان به این موضوع اشاره کرد که یادگیری آن بیشتر تجربی است و پیش نیاز خاصی برای دانستن مفاهیم اولیه و چگونگی انجام فرآیند آن وجود ندارد.

کلمه ی embroidery به معنای گلدوزی، از واژه ی فرانسوی broderie معنای آراستن یا تزئین گرفته شده است. امروزه هنر گلدوزی در سرتاسر جهان، هنرمندان و علاقمندان زیادی دارد، اما اعتقاد بر این است که خاستگاه آن چین و خاور نزدیک بوده است. اولین زمان پیدایش گلدوزی به قرن نهم و دهم در سوئد بر می گردد. دورانی که عصر وایکینگ نام گرفته است. اما دو قرن بعد، حدود سال ۱۰۰۰ میلادی بود که هنر گلدوزی در اروپا فراگیر شد. در این دوران، کلیسای مسیحی به شدت رشد کرده بود و بر بسیاری از کشورها تسلط داشت. آن ها برای نشان دادن شکوه و قدرت و ثروت شان، پارچه های تزئین شده را از دیوار می آویختند یا به عنوان رومیزی بر روی میز پهن می کردند. پرده ی نقش دار Bayeux، که یادآور دوره ی تسلط نورمن انگلستان در سال ۱۰۶۶ است یکی از معروف ترین آثار گلدوزی جهان و محصول همان دوره است. اندازه ی این پرده، حدود ۷۰ متر در ۵۰ سانتیمتر بوده و بر روی پارچه ی کتانی با الیاف پشمی رنگی آن، حدود پنجاه صحنه ی مختلف گلدوزی شده است. (معصومه محمدی القار، ۱۳۹۷، گلدوزی، گرگان، نشر پیک ریحان)

هنر سوزن دوزی:

سوزن دوزی یک نوع گلدوزی و هنر دستی بسیار ظریف است. در زبان انگلیسی به این هنر سوزنی، Suzani می گویند که بر گرفته از کلمه سوزن در زبان فارسی است. در واقع سوزن دوزی، هنر آراستن پارچه های ساده با استفاده از نخ های الوان و با کمک سوزن است. این هنر زیبا به پارچه های ساده و بدون نقش، روح میدمد و آن را چشم نواز میکند. ابتدا طرح های دلخواه یا نقشه سوزن دوزی را با یک رنگ ساده بر روی پارچه رسم میکنند و سپس آن طرح ها را به زیبایی هر چه تمام تر میدوزند. این چنین است که ذهن هنرمند و دست توانمند زنان، همراه با ابزارهای نخ و سوزن بر روی طرح های خام نقش میبندد.

با پیشرفت تکنولوژی، امروزه این هنر به دو شکل دستی و صنعتی انجام میشود. از نوع دستی به جهت زمان و زحمت بیشتری که دارد، از قیمت بیشتری هم به نسبت به نوع ماشینی برخوردار است.

هنر سوزندوزی ایرانی از قدمت زیادی برخوردار است. در ایران، شهرهایی مانند بلوچستان، قوم بختیاری، ترکمن ها، شهر خراسان، کرمان، ممقان، یزد و اصفهان از مناطقی هستند که به این هنر پر نقش و نگار می پردازند. از میان همه این مناطق، شهر ایرانشهر بلوچستان خیلی بیشتر از مناطق دیگر ایران به این هنر شهره شده است. این شهر در سال 1397 به عنوان شهر ملی سوزن دوزی ثبت شده است.

انواع سوزن دوزی در لباس باتوان:

بنا بر شواهد و آثار به جای مانده از دوره های قبل به نظر می رسد، سوزن دوزی های ایرانی کلاً به 6 دسته تقسیم می شوند:

دسته اول: سوزن دوزی هایی هستند که به خاطر پرکار بودنشان، زمینه اصلی پارچه آن ها مشخص نبوده و دوخت های الوان آن ها موجب پیدایش زمینه تازه ای پر از نقش و نگار شده است. هنرهایی مثل بخارا دوزی، نقش دوزی، قلاب دوزی، بعضی انواع پتهدوزی یا سلسله دوزی، ممقان دوزی، بلوچ دوزی و کردی دوزی از جمله این دسته از سوزن دوزی ها هستند.

دسته دوم: گروه دوم سوزن دوزی هایی هستند که قسمتی از پارچه را پر نموده و زمینه به رنگ اصلی خود باقی می ماند. از جمله هنرهای این گروه می توان به هنرهایی مانند ابریشم دوزی، خامه دوزی، قیطان دوزی و مضاعف دوزی اشاره کرد.

دسته سوم: گروه سوم سوزن دوزی هایی هستند که به شکل خاص انجام می گیرند یعنی با جابجا کردن و بیرون آوردن تاروپود صورت می گیرند. برخی از انواع دوخت های سنتی چون سکه دوزی اصفهان و شبکه دوزی از این گروه هستند.

دسته چهارم: سوزن دوزی های گروه چهارم، آن هایی هستند که از نخ و رشته های فلزی برای آراستن زمینه پارچه استفاده می شود و به این ترتیب پارچه ها جلوه و تالوئی ویژه می گیرند. از جمله رشته های وابسته به این گروه می توان به گلابتون دوزی، ده یک دوزی، نقده دوزی، سرمه دوزی، ملیله دوزی و گلاب دوزی اشاره کرد.

دسته پنجم: سوزن دوزی هایی که در آن ها از سوزن یا قلاب استفاده نشده باشد در گروه پنجم قرار می گیرند. در این هنرها گذراندن نخ های فلزی مثل نقره و طلا از میان تاروپود و شکل دادن به آن به وسیله دست باعث پدیدار شدن اشکال مورد نظر می شود. خوس دوزی و بعضی از نقره دوزی ها از جمله هنرهای وابسته به این گروه اند.

دسته ششم: آخرین گروه سوزن دوزی های ایرانی هنرهایی هستند که در آن ها نخ و سوزن به تنهایی در نقش آفرینی و تزئین پارچه مؤثر نبوده و نیاز به مواد تزئینی دیگری مانند پولک، صدف و ... است. از جمله هنرهای وابسته به این گروه می توان به انواع پولک دوزی، سکه دوزی، یراق دوزی، مروارید دوزی، منجوق دوزی، سنگ دوزی، زغره دوزی، مرصع دوزی و پیله دوزی اشاره کرد.

در ایران سوزن دوزی های متنوعی رایج بوده که بعضی ها در اثر مرور زمان و بی توجهی به اشاعه و احیای این هنرها از بین رفته اند. در حال حاضر در ایران دست کم 42 رشته سوزن دوزی رایج می باشد و بعضی از این رشته ها در بعضی از مناطق ایران در حال زوال کامل می باشد و امید است دست اندرکاران توجه بیش تری در زنده نگهداشتن این هنرهای اصیل سنتی بفرمایند. از سوزن دوزی های رایج در ایران می توان به سوزن دوزی هایی از قبیل:

1. نقش
2. مزایف دوزی
3. آجیده دوزی یا پنبه دوزی
4. قلاب دوزی
5. تکه دوزی یا لندره دوزی یا چهل تکه یا آپلیکه دوزی
6. شرفه دوزی
7. بخارا دوزی
8. ابریشم دوزی
9. گبر دوزی
10. گلابتون دوزی
11. نقده دوزی
12. ده یک دوزی
13. ملیله دوزی
14. پیله دوزی
15. خوس دوزی
16. مروارید دوزی
17. آئینه دوزی
18. پته دوزی یا سلسله دوزی
19. منجوق دوزی
20. پولک دوزی
21. قیطان دوزی
22. زنجیره دوزی
23. سوزن دوزی ممقان
24. سوزن دوزی بلوچ
25. سوزن دوزی کردی
26. سکه دوزی بلوچستان
27. خامه

دوزی 28. سرافی دوزی 29. ظریف دوزی 30. پریوار دوزی 31. سجاف دوزی 32. مغزی دوزی 33. فقیله دوزی 34. لمسه دوزی 35. زر دوزی 36. گلدوزی 37. پراق دوزی 38. سرمه دوزی 39. شمشه دوزی 40. شماره دوزی (مریشکا) 41. سوزن دوزی اصفهان 42. سیاه دوزی ترکمن اشاره کرد.

هنر بخارا دوزی:

بخارا دوزی یک نوع رودوزی است که هنرمندان با کار کردن بر روی پارچه‌های ساده به وسیله سوزن و نخ طرح‌های جذاب و رنگین پدید می‌آورند. بخارا دوزی از صنایع دستی تزئینی ایران است که میراثی از خراسان بزرگ است، در شهر بخارا آن زمان که در حوزه خراسان بزرگ بود، پنبه و ابریشم فراوان بوده و به همین علت هنرمندان بخارایی، شیوه‌ای در رودوزی‌ها ابداع کرده‌اند که به بخارا دوزی معروف است. این صنعت در دوره‌های تاریخی سلجوقیان، ایلخانی، تیموری و صفویه علاقه‌مندان بسیاری داشته است. جنس پارچه‌های مورد کاربرد در این پیشه بیشتر از جنس کتان یا چلوار است، اما گاهی هم به متاع پشمی، ابریشمی و تافته تغییر می‌کند. (مهین فرخ سرشت-ابوالفضل ذابح-مریم بهنام، 1371، سوزن دوزی، تهران، شرکت چاپ و نشر ایران، ص 85)

تاریخچه بخارا دوزی:

بخارا دوزی یا سوزنی یکی از سوزندوزی‌هایی است که در کشورهای آسیای مرکزی رواج دارد. در زمان حکومت ترازهای روسیه و با تسلط روسیه به بیشتر بخش‌های آسیای مرکزی و به دلیل اینکه این منطقه محل سکونت طوایف ترک تبار بود به آن ترکستان گفته می‌شد. ولی بعد از قرار گرفتن این منطقه در مسیر جاده ابریشم اقوام‌های دیگری چون زرتشتیان - مسلمانان و مسیحیان هم به این منطقه رفت و آمد می‌کردند. بعد از فروپاشی جماهیر شوروی این منطقه به 5 کشور مستقل به نام‌های ازبکستان - تاجیکستان - قزاقستان - ترکمنستان - قرقیزستان تقسیم شد. محصول اصلی این منطقه پنبه بود. اما بعد از قرار گرفتن شهر بخارا در مسیر جاده ابریشم و آموختن تهیه نخ از چینی‌ها شهر بخارا را به یکی از مناطق اصلی تولید نخ ابریشم تبدیل شد. به دلیل وفور پارچه پنبه‌ای و نخ ابریشم در این منطقه سوزن دوزی‌های بسیار زیبایی توسط بانوان دوخته می‌شد. نقش‌ها قبل از ورود اسلام براساس اعتقادات و سبک زندگی این طوایف نقوش گیاهی و جانوری بود. اما پس از ورود اسلام و مکروه دانستن نقوش حیوانات استفاده از این نقوش در سوزن دوزی‌ها کمتر شد. این سوزن دوزی‌ها در زمان حکومت تیموریان به ایران وارد شده و در حال حاضر سوزن دوزان ایرانی یا این روش دوخت آشنایی دارند. اکنون این سوزن دوزی در منطقه خراسان رواج دارد. (خلیل مشتاق، 1389، هنرهای سنتی، تهران، موسسه انتشاراتی آزاد اندیشان، ص 207)

قدمت بخارا دوزی:

بخارا دوزی یکی از هنرهای دستی با قدمتی بسیار طولانی در ایران است. این هنر به نام خود شهر بخارا معروف است که در کشور ازبکستان قرار دارد ولی در طول زمان به سایر مناطق ایران نیز گسترش یافته است. قدمت بخارا دوزی به قرن‌ها قبل بازمی‌گردد و ارتباط نزدیکی با تاریخ و فرهنگ ایران دارد. بخارا دوزی نامی است که ازبکان بر روی

سوزن‌دوزی خود گذاشته‌اند. زنان از یک هنگام ازدواج دخترانشان، بخشی از جهیزیه عروس را مزین به منسوجات بخارادوزی می‌کنند. مردم ازبکستان این هدایای عروسی را عاملی برای خوشبختی زندگی زوج جوان می‌دانند. معمولاً نوجوانان برای نشان دادن قدرت خانه‌داری خود، قطعاتی از این هنر را در خانه شوهر به نمایش می‌گذارند. از طرف دیگر، ازبکان اعتقاد دارند که نقوش بخارادوزی می‌تواند باعث مراقبت اهالی خانه از چشم بد نظر باشد. از جمله منسوجات بخارادوزی که ازبکان استفاده می‌کنند، عبارتند از دیوارکوب، روتختی نوزاد، رومیزی، روکش آینه، کیف پول و کیسه‌های نگهداری چای.

بخارا دوزی در دوره‌های مختلف تاریخی مورد توجه قرار گرفته است. این هنر در دوران صفویه، زمانی که شاه عباس صفوی فرهنگ و هنر را حمایت می‌کرد، به اوج خود رسید. در این دوره، بخارا دوزی به عنوان هنری مورد توجه قرار گرفت و به عنوان یکی از بزرگترین تولیدکنندگان پارچه‌های دست‌بافت در ایران شناخته می‌شد. اوج شکوفایی این هنر به دوران سلجوقی، ایلخانان مغول و بخصوص تیموری برمی‌گردد. در دوره تیموری (771 تا 884 شمسی)، ازبکستان از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بود. تیمور با لقب "شمشیر اسلام" از مشاهیر کشور ازبکستان است که در "شهر سبز" (ثبت شده در یونسکو) به دنیا آمده است. تیمور توانست سرزمینی بزرگ بین هندوستان تا مدیترانه را فتح کند. او و جانشینانش به هنر و معماری علاقه زیادی داشتند. به همین خاطر در زمان سلسله تیموری، شهرهای ماوراءالنهر و بخصوص سمرقند و بخارا از نقش پررنگی در تعاملات سیاسی و فرهنگی منطقه برخوردار بودند. هنر سوزنی یا بخارادوزی در این دوره و حتی بعد از آن در دوران افشاریه، زندیه و قاجاریه اهمیت خود را حفظ کرد.

قدمت بخارا دوزی در ایران نشان از تاریخی بسیار قدیمی دارد. این هنر در طول زمان تحت تأثیر فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف قرار گرفته است.

قدمت بخارا دوزی نشان از ارثیه فرهنگی و هنری ایران است و با توجه به زیبایی و دقت کارهای دستی ارائه شده، همچنان مورد توجه و تحسین قرار دارد.

طرح های اصیل بخارا دوزی:

1. طرح شاه عباسی: این طرح به نام شاه عباس صفوی، شاه ایران در دوره صفویان، شهرت دارد. این طرح شامل الگوهای هندسی، گل ها و برگ ها است. طرح شاه عباسی با رنگ های زیبا و استفاده از جزئیات دقیق انجام می‌شود.

2. طرح حکیمی: این طرح به نام حکیم عطار نیشابوری، شاعر و فیلسوف برجسته ایرانی، بنام است. طرح حکیمی شامل نقوش ریز و زیبا، مانند شاخه ها، برگ ها و گل ها است. این طرح با استفاده از رنگ های زنده و هماهنگی بین الگوها انجام می‌شود.

3. طرح نقش برجسته: این طرح شامل تصاویر برجسته از اشخاص مشهور و افراد تاریخی است. این طرح ها معمولاً بر روی پارچه های بزرگ انجام می‌شوند و جزء طرح های پیچیده و هنرمندانه بخارا دوزی محسوب می‌شوند.

طرح های سنتی بخارا دوزی:

1. طرح ساده بخارا دوزی: در این طرح، الگوها و نقوش های ساده از روی پارچه بخارا دوزی بخیه می‌شوند. نقوش معمولاً شامل گل ها، برگ ها و طرح های هندسی است. این طرح به صورت متمرکز و با رنگ های زیادی انجام می‌شود.

2. طرح گل و برگ بخارا دوزی: در این طرح، نقوش گل و برگ به صورت دقیق و هنرمندانه بر روی پارچه بخارا دوزی می‌شوند. این طرح معمولاً با رنگ های زنده و شاد طراحی می‌شود و جزء طرح های پرتعداد بخارا دوزی

است.

3. طرح حیوانات بخارا دوزی: در این طرح، نقوش حیوانات مختلف مانند پرنده، پستانداران و حشرات بر روی پارچه بخارا دوزی می‌شوند. این طرح ها به صورت رنگارنگ و با جزئیات دقیق ترسیم می‌شوند و جزء طرح های شگفت انگیز بخارا دوزی محسوب می‌شوند.

نقوش معروف بخارا دوزی:

1. نقش هفت پادشاه: این نقش شامل تصویر هفت پادشاه ایرانی است که در دوره‌های مختلف تاریخی در ایران حکومت می‌کرده‌اند. هر پادشاه با لباس‌ها و جواهرات خاص خود نشان داده شده است. این نقش با استفاده از رنگ‌های زنده و جزئیات دقیق ترسیم می‌شود.

2. نقش شیرازه: این نقش شامل تصویر یک مرد و یک زن در کنار هم است. زن نماد زیبایی و شادابی و مرد نماد قدرت و شجاعت است. این نقش با استفاده از الگوها و نقوش هندسی تزیین شده و با رنگ‌های زنده و طرح‌های پیچیده انجام می‌شود.

3. نقش نیشابور: این نقش تصویری از شهر نیشابور، یکی از شهرهای تاریخی ایران، است. در این نقش، جاذبه‌های مشهور شهر نیشابور مانند مسجد جامع، کتابخانه‌ی خراسان و تالار نیشابور نمایش داده شده است. این نقش با استفاده از رنگ‌های زنده و جزئیات دقیق ترسیم می‌شود.

در بخارا دوزی از اشکال و نقوش متنوعی از جمله گل‌های اناری، شاه عباسی، گل‌های میخک، طرح گلدانی، نقوش های هندسی، گل‌های جناقی، گل‌های سیبی، گل‌های گلدانی، گل و بته، لچک مداخل، ترنج و سر ترنج تاجی، تاکی، افسری، برگ‌های ختایی، گل‌های حاشیه‌ای در مدل‌های مختلف، طره‌ای و نیم طره‌ای، بته جقه‌ای، نقوش‌های شمشه‌ای، بازوبندی و بند رومی، شجری و گل ساعتی استفاده می‌شود.

برای دوختن گل‌ها در بخارا دوزی از کوک‌های ساده و مورب به‌رمجویی می‌کنند. نظم در این کار بسیار حائز اهمیت می‌باشد پس در اجرای تمامی نقوش‌ها باید به آن دقت کرد. بعد از پر کردن داخل طرح باید دور آن را پایه دوزی کرد تا جایی که الگو کامل شود و بعد از آن برگ و سایر اجزای گل را به طرح می‌نشانند.

رنگ گل‌ها در بخارا دوزی به‌گون‌های قرمز، شرابی، نیلی، سفید، یشمی، زرد، خردلی، قهوه‌ای، نارنجی می‌باشد.

رنگ ساقه‌ی گل با رنگ پایه دوزی یکسان است اما رنگ پرچم گل (بخشی که تخم گل در آن وجود دارد) آبی روشن و نارنجی است.

بررسی تکنیک بخارا دوزی:

اول طرح مورد نظر را روی کاغذ ترسیم و به وسیله سوزن، سوراخ سوراخ می‌کنیم، سپس طرح را روی پارچه زمینه گذاشته و با توجه به رنگ زمینه از براده ذغال یا گچ برای نقش برداری استفاده می‌کنیم، یا برای نقش برداری از کاغذ پوستی و کاربن استفاده می‌کنیم. پس از نقش برداری، برای پر کردن طرح‌ها و سایه روشن در نقشه، از نخ‌های ابریشم تابیده شرابی، بنفش و صورتی به حالت توپردوزی کوتاه و بلند استفاده می‌کنیم. رج اول و دوم را با شلال‌های کوتاه و بلند می‌دوزیم و بدین ترتیب ادامه می‌دهیم با این تفاوت که شلال‌های بلند در داخل شلال‌های کوتاه قرار گرفته و شلال‌های کوتاه در میان شلال‌های بلند دوخته شده قبلی قرار خواهند گرفت.

قابل توجه اینکه جهت سوزن چه کوتاه و چه بلند باید یکی باشد یعنی از یک نقطه شروع و به صورت شعاع‌هایی منظم دوخته شود.

روی گلبرگ ها و گل ها را با استفاده از رنگ شرابی و بنفش به صورت شلال های ساده مورب، به طور منظم و کنار هم می دوزیم تا بدینوسیله داخل گلبرگ ها و گل ها پر شود. بعد از اتمام دوختن توپردوزی (ساتن دوزی) دورتادور گل را با همان رنگ به حالت ساقه دوزی پر می کنیم. این دوخت را آنقدر تکرار می کنیم تا نقشه به طور کامل دوخته شود. این دوخت بسیار ظریف است و برای طرح های ظریف به کار می رود. مرحله بعدی، برگ دوزیست در این مرحله، هر قسمت را طوری توپردوزی می کنیم که کاملاً یکدست به نظر آید و ساقه ها را با طرح ساقه دوزی با همان رنگ می دوزیم و پرچم گل ها را با رنگ نارنجی و آبی آسمانی با شلال افقی به فرم یک در میان روی آن می دوزیم. نوع دیگر پرچم گل را به صورت گره فرانسوی می دوزیم یعنی سوزن را از میان پارچه بیرون می آوریم سپس نخ را دور سوزن 4 بار حلقه می کنیم و بعد سوزن را از میان این حلقه ها رد نموده و داخل پارچه فرو می بریم و دوباره بیرون می آوریم به طوری که یک شلال خیلی کوچک در پشت پارچه دوخته شود. سپس انگشت روی گره می گذاریم و سوزن را به ملایمت بالا می کشیم تا گره کاملاً روی پارچه ثابت بماند. برای آن که گره برجسته تر باشد می توانیم نخ را چند لا بگیریم.

روش های دوخت بخارا دوزی:

بخارا دوزی به 3 روش دوخته می شود:

- روش دوخت ساتن که روی آن بست زده می شود و بست ها به شکل آجرچین قرار می گیرد.
- در روشی که در هر ردیف آن با دندان موشی پر می شود که معمولاً در موزه ها به این سبک دیده می شود.
- بخارا دوزی به روش زنجیره دوزی که در ترکیه، ازبکستان، تاجیکستان به این سبک به وفور دیده می شود.

(معصومه محمدی القار، 1397، ابریشم دوزی، گرگان، نشر پیک ریحان، ص 22)

کاربردهای بخارا دوزی:

طرح های بخارا دوزی ملحفه، رو تختی، رو میزی، شال، رویه ی کرسی، پرده، لباس، کلاه، سجاده، رو بالشتی و پارچه های بسیاری را آراسته می سازد. همچنین در بخارا دوزی تابلو های تزئینی زیبایی را هم طرح می کنند و همینطور پارچه های مزین شده به وسیله بخارا دوزی قسمت هنری چند موزه خارجی را چون: موزه ارمیتاژ، موزه پاریس، موزه بریتیش، موزیوم، مترو پلنتین و موزه لوور را شکل ساخته است.

ملحفه بخارا دوزی شده

رو تختی بخارا دوزی شده

رو میزی بخارا دوزی شده

شال بخارا دوزی شده

پرده بخارا دوزی شده

رویه ی کرسی بخارا دوزی شده

لباس بخارا دوزی شده

کلاه بخارا دوزی شده

سجاده بخارا دوزی شده

رو بالشتی بخارا دوزی شده

معرفی شهرستان تربت جام:

شهر تربت جام، مرکز شهرستان تربت جام است و در شمال شرقی استان خراسان رضوی واقع شده است. فاصله این شهر با مرکز استان یعنی شهر مشهد در حدود 160 کیلومتر است. تربت جام که در گذشته با نام‌هایی همچون «بوزجان»، «بوزیگان»، «زام»، «جام» و «تربت شیخ جام» نیز شناخته می‌شده است، در حال حاضر و بر اساس آخرین سرشماری‌های انجام گرفته در حدود 95 هزار نفر جمعیت دارد و مساحت آن بالغ بر 8184 متر مربع است. نزدیک‌ترین شهرها به تربت جام از جنوب، شهر تایباد و از شمال شهر فریمان هستند.

تربت جام از دیرباز از نظر تاریخی، فرهنگی و بازرگانی اهمیت زیادی داشته است. این شهر در زمان حکومت صفوی از نظر نظامی نیز اهمیت فراوانی پیدا کرد هرچند در اواخر دوره صفویه مورد حمله افغان‌ها و اوزبک‌ها قرار گرفت ولی با درایت «نادر قلی افشار» همچون سایر شهرهای شرقی ایران از دست یورش برندگان آزاد شد. این شهر در زمان حکومت قاجاریه نیز روزهای بسیار دشواری را سپری نمود.

تربت جام میزبان طیف گوناگونی از اقوام مردم است که مهم‌ترین آن‌ها فارس‌ها، ترکمن‌ها، اعراب و بلوچ‌ها هستند ولی زبان غالب مردم این شهر فارسی است.

یکی از مهم‌ترین نمودهای فرهنگی تربت جام، موسیقی آن است که از قدمت بسیار زیادی برخوردار است. از میان تمام سازها، ساز «دوتار» رایج‌ترین ساز در میان مردمان تربت جام است و آن‌ها مهارت خوبی در نواختن این ساز دارند. موسیقی این شهر ریشه در آداب و رسوم کهن آن دارد. موسیقی آوازی تربت جام دارای شاخه‌هایی همچون «منظومه خوانی»، «صلوات خوانی»، «دوبیتی خوانی» و موارد بسیار دیگر است.

«قالی بافی»، «کرباس بافی»، «خورجین بافی» و «ساخت ظروف سفالی» فقط تعدادی از صنایع دستی این شهر و مردم هنرمند آن هستند. قالی‌های بافته شده در تربت جام حتی به کشورهای دیگر نیز صادر می‌شوند.

از جمله غذاهای محلی شهر تربت جام می‌توان به «اشکنه قورمه»، «کمه جوش»، «گوره ماست»، «رشته پلو با گوشت»، «بلغورپلو»، «آش کشک»، «آش خلوک»، «آش زیربار» و «آش قره قروت» اشاره کرد.

شاید معروف‌ترین سوغات شهر تربت جام، خریزه آن باشد اما قالی و چادر و زعفران تربت جام نیز مشهور است.

مردم تربت جام لباس محلی زیبایی نیز دارند. لباس محلی مردان تربت جام از یک «مندیل» که بر روی یک «کلاه قرص» قرار می‌گیرد و بر روی سر گذاشته می‌شود به علاوه لباسی به نام «واسکت» یا «چل تریزه» بر تن و همچنین شلوارهای گشادی که به آن‌ها «تنبان» نیز گفته می‌شود، تشکیل شده است. به علاوه این‌ها کشاورزان ممکن است از یک «شال کمر» در ناحیه کمر و یک «پتک» روی ساق پا نیز استفاده کنند. کفش مورد استفاده آنان نیز «گالش» نام دارد. در مورد پوشش سنتی بانوان تربت جام نیز باید گفت که این پوشش شامل یک «چارقد» به رنگ سفید و یک دستمال سر به نام «لچک» بر روی سر و یک لباس دوره چین زیبا بر تن است.

از شاخص‌ترین آثار تاریخی شهر تربت جام می‌توان به «آرامگاه شیخ احمد جامی» در شمال غرب تربت جام، «آرامگاه شاه قاسم انوار» از صوفیان بزرگ، «سنگ قبر صدوقی»، «مسجد زیرزمینی»، «مدرسه امیر شاه ملک»، «گنبد فیروزشاهی»، «مسجد کرمانی» از زیباترین مساجد قرن هشتم هجری، «مسجد عتیق»، «برج علی آباد»، «مسجد جامع نو»، «رباط سمنگان» و «رباط جام» اشاره کرد.

از بهترین جاذبه‌های طبیعی این شهر باغ کشمیر که مملو از جنگل‌های پسته وحشی است و «آبشار بردو» در غرب روستای «شورآب علیا» و «پلنگ آبه» در 20 کیلومتری جنوب تربت جام به شمار می‌رود.

بخارا دوزی در تربت جام:

یکی از شهرهایی که بخارا دوزی در آن معروف است، شهر تربت جام است. در این شهر، بخارا دوزی به عنوان یکی از هنرهای مرسوم و محبوب محسوب می‌شود. هنرمندان و صنعتگران تربت جام با استفاده از تکنیک‌های بخارا دوزی، طرح‌های زیبا و منحصر به فرد را بر روی پارچه‌ها و گلیم‌ها می‌آموزند.

طرح‌های بخارا دوزی در تربت جام نیز شامل الگوهای هندسی، گل‌ها، برگ‌ها و نقوش سنتی است. هنرمندان تربت جام با استفاده از سوزن و نخ‌های رنگارنگ، طرح‌های زیبا و با جزئیات دقیق را بر روی پارچه‌ها و لباس‌ها می‌دوزند. این طرح‌ها معمولاً با رنگ‌های شاد و زنده انجام می‌شوند و به طور ویژه در لباس‌های محلی و گلیم‌های تربت جام استفاده می‌شوند.

تربت جام با داشتن هنرمندان و صنعتگران ماهر در زمینه بخارا دوزی، به عنوان یکی از مراکز مهم این هنر در خراسان رضوی شناخته می‌شود.

حنیفه سالاری از هنرمندانی و مدرسان هنر بخارا دوزی که در مجموعه فرهنگی و تاریخی رباط جام فعالیت می‌کند، بخارا دوزی می‌گوید: «ابتدا طرح را بر روی کاغذ ترسیم کرده، آن را به وسیله سرسنجاق سوراخ می‌کنند درباره مراحل و با توجه به رنگ زمینه با استفاده از براده زغال یا گچ (امروزه کاربن) طرح را بر روی پارچه منتقل می‌کنند، سپس با استفاده از نخ‌های ابریشمی رنگی، تمام طرح به صورت پر دوخته می‌شود.»

او ادامه می‌دهد: «در منطقه تربت جام طرح‌ها و نقش‌ها با پس زمینه فرهنگی، تاریخی و اسلامی، بیشتر ترکیبی است از گل و مرغ، بوته، طاووس و آهو و همراه با اشعاری با مضمون‌های عاشقانه، عارفانه و حزن و اندوه همراه است.»

همچنین سرپرست اداره میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی شهرستان تربت جام در این باره می‌گوید: «یکی از غرقه‌های مجموعه تاریخی و فرهنگی رباط جام، در اختیار هنرمند بخارا دوز قرار گرفته که در حال حاضر تعدادی هنرآموز به صورت حضوری و مجازی از تربت جام و استان‌های دیگر این هنر را آموزش می‌بینند.»

فرامرز صابر مقدم می‌افزاید: «یکی از اولویتهای ما در عرصه صنایع‌دستی و هنرهای سنتی، ترویج هنر سنتی بخارا دوزی خراسانی است که علاوه بر ترویج از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی با حضور در نمایشگاه‌های صنایع‌دستی تلاش می‌کنیم این هنر در معرض نمایش قرار گیرد که در هنرمندان تربیت جامی در یازدهمین نمایشگاه سراسری صنایع‌دستی خراسان رضوی که در محل نمایشگاه بین‌المللی مشهد برگزار شد، حضور یافتند.»

نتیجه‌گیری:

بخارا دوزی از صنایع دستی تزئینی ایران و میراثی از خراسان بزرگ است. شهر بخارا آن زمان در حوزه خراسان بزرگ بوده است. اگرچه در حال حاضر سوزن دوزی یا رشته‌های دیگر همچون بخارا دوزی شاید در میان ویتترین‌های شهری زرق و برقی نداشته و مردم کمتر به دنبال این نوع هنرها بروند اما باید هنرمندان این شاخه‌های هنری تلاش کرده تا این هنر را رونق بخشیده و وسیله‌ای برای کارآفرینی و اشتغال ایجاد کنند.

تاثیرگذاری هنر بر روح و روان مردم و همچنین زندگی آن‌ها هیچ شخصی پوشیده نیست لذا می‌توان با تلفیق نیازهای جامعه مدرن و زندگی امروزی و بهره‌گیری از هنرهای سنتی کارهایی را تولید کرد که برای بازار مشتری پسند باشد. شایان ذکر است که امروزه مشاغل خانگی به یکی از پرتعدادترین کسب و کارها در تمام دنیا تبدیل شده و هر سال هم بر تعداد علاقمندان این حرفه افزوده خواهد شد. هنرمندان رشته سوزن دوزی و گلدوزی به راحتی و با کمترین سرمایه و امکانات می‌توانند اشتغال ایجاد کنند. با وجود مدرنیته شدن زندگی افراد باز هم گلدوزی با دست و انواع سوزن دوزی‌ها هنوز هم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

و کلام آخر اینکه گلدوزی به عنوان یک هنر دستی ارزشمند نه تنها به جامعه زیبایی می‌بخشد بلکه نقش مهمی در حفظ میراث فرهنگی ایجاد می‌کند. این هنر از تاریخ و فرهنگ هر جامعه الهام می‌گیرد و طرح‌ها و نمادهای تاریخی و فرهنگی را به نسل‌های آینده منتقل می‌کند بنابراین توجه به ارتقا و حمایت از این هنر می‌تواند به حفظ میراث فرهنگی کمک کند و آن را در جامعه ارتقا بخشد.

منابع:

1. اسفندیاری، صبا (1379)، نگرشی بر روند سوزن دوزی های سنتی ایران، تهران، انتشارات منتخب صبا
2. محمدی القار، معصومه (1397)، ابریشم دوزی، گرگان، انتشارات پیک ریحان
3. مشتاق، خلیل (1389)، هنرهای سنتی، تهران، انتشارات آزاداندیشان
4. محمدی القار، معصومه (1397)، گلدوزی، گرگان، انتشارات پیک ریحان
5. پزشکی، شهین (1386)، ابریشم دوزی، تهران، انتشارات سازمان آموزش فنی و حرفه ای کشور
6. محمدی القار، معصومه (1396)، دوزنده و تزئین کار لباس، گرگان، انتشارات پیک ریحان
7. مژگانی، حسین (1380)، گل های ابریشمی، قم، انتشارات سروش
8. فرخ سرشت، میهن – بهنام، مریم (1371)، سوزن دوزی، تهران، انتشارات چاپ و نشر ایران